

DR. KISS ÁGNES

APÁM TÖRTÉNETEI

Apukám¹ véletlenül Debrecenben látta meg a napvilágot 1904 nyarán. Ahogy hallottam, a nagymama nagy hassal meglátogatta ott élő testvérét, s vagy az időt számolták rosszul, vagy Apu igyekezett túl hamar erre a világra, tény az, hogy születési helye Debrecen volt. Akkor még senki nem sejtette, hogy ennek a későbbiekben milyen jelentősége lesz.

Végül Minajban nevelkedett, ebben a tradicionálisan református falucskában, amely mára egybeépült Ungvárral. Ha Záhony felől közelítünk Ungvárhoz, itt érünk a városba. A család már hosszú ideje itt élt, és Apu születése előtt a diftéria egyetlen hét alatt elvitt tőlük három kisfiút. A Sahtán temették el őket: Jánost, Józsit és Ádámot. Apám és másfél évvel később született húga szerencsére megérték a felnőtt kort.

A ház, amelyben laktak, keskeny utcafronti résszel rendelkezett, a kert felé hosszan elhúzódott, és hat vagy hét szoba-konyhás lakás volt benne. Ahány lakás, annyi náció és vallás – ez általában megszokott volt Kárpátalján. Mind-egyik lakásban több gyerek, és egyformán szegények voltak. A politika még nem tette be a lábát a faluba, ezért a ház lakóit az összetartás jellemezte, és ha valamelyik családban ünnep volt, az összes gyerek az udvarban kalácsot majszolhatott. A kalács azonban ritka jelenség volt arrafelé. Apu elmondása szerint az egyik legelső emléke az volt, hogy áll az udvaron, a konyha ajtaja előtt, és sírva kiabál: „Zsíjos tenyejet, zsíjos tenyejet, nem ojalosat!”

¹ **Kiss László** (Debrecen, 1904 – Budapest, 1976): újságíró, költő. Ungváron nőtt fel, itt járt iskolába. dr. Mazuch Ede ungvári gimnáziumi tanár jóvoltából elsajátította a középiskola anyagát, majd az ungvári *Új Közlöny* munkatársa lett. 1934-ben Nádas Józseffel új hetilapot indítottak *Kárpátalja* címmel. Kiss Lászlót a tiszaujlaki születésű György Ferenc lírikus és újságíró indította el költői útján. A háború után Budapesten telepedett le, és a Móra Ferenc Kiadó munkatársaként nyugdíjazták. Megjelent verseskötetei: *Minden az élet*, 1928; *A nagy párbanj*, 1933; *Nincs megállás*, 1941; *Magányos csillag*, 1944. A református apa és az ungvári izraelita anya lánya, **dr. Kiss Ágnes** (Munkács, 1945), szintén Ungváron nőtt fel, majd szüleivel Budapestre költözött. Középiszkoláit már itt fejezte be. Az ELTE Bölcsészkarán történelem-magyar szakos diplomát és egyetemi (PhD) doktori címet szerzett. Az egyik budapesti gimnáziumban tanított 2014-ben bekövetkezett nyugdíj-bavonulásáig. Azóta elsősorban szűkebb hazája, Kárpátalja történelme iránt érdeklődik, kutatásokat folytat. Ebből a tárgykörből a Kárpátaljai Magyar Könyvek sorozatában *Magyar újságok Kárpátalján az első csehszlovák köztársaságban* (Sajtótörténet) címmel könyve jelent meg 2020-ban az Intermix Kiadó gondozásában.

Nagyapám analfabéta napszámosként dolgozott. Négy éves korában teljesen árván maradt, lelencházba került, ahonnan különböző gazdák vették ki, hogy dolgoztassák. Kisfiúként már disznókat őrzött. Iskolába nem járatták, verték és éhezették. Elmondása szerint egyszer azért kapott hatalmas verést, mert annyira éhes volt, hogy evett a rábizott disznók moslékából. A gazda szerint lopott a disznóktól, és ezt büntetni kellett. Nem csoda, hogy ilyen gyerekkor után durva, közönséges felnőtt lett belőle. Favágóként a Verhovinán dolgozott, hétfőn reggel elment, szombaton délben tért haza. Nagyanyám sütött kenyeret, hozzá vitt magával hagymát meg szalonnát, ezen élt egy hétig. Vasárnap elment a templomba, utána a kocsmába, és ha valami nem tetszett, megverte a családját.

Apu Ungváron járt elemi iskolába. Az első hetek keszervesek voltak, csúfolták ócska táskája, szegényes ruházata miatt, no meg korához képest kicsi, nyeszlett volt, tehát könnyen meg lehetett agyalni. A helyzet akkor változott, amikor Moskovics Ede nevű osztálytársával barátságot kötött. Ede két évvel idősebb, erős nagyfiú volt. Korábban Ókemencén laktak, olyan kicsi faluban, ahol még iskola sem volt, így csak Ungvárra költözésük után, nyolc évesen kezdte az első osztályt. Soha nem tudtam meg, mi vezetett ehhez a barátság-hoz, de egész életükön át kitartott. Ede segített megverni pár csúfolódó fiút az osztályból, akik ezután nem bántották apámat.

Érdekes kapcsolódása a családjaink történetének, hogy később Ede – nekem Ede bácsi – az anyai nagyapámnál tanulta ki az óras mesterséget. Még később, 1944-ben Apu papírjaival vészelté át a holokauszot.

Miután a házban zsidó család is lakott, akik járatták a gyerekeket a héderbe, a zsidó iskolába, apu rendszeresen velük ment. Feltehetőleg senki nem tartotta számon, hogy egy kopasz, mezítlábas kisgyerekekkel többen vagy kevesebben ülnek a szobában. Nem csoda, hogy hamar megtanult jiddisül, ahogyan a kárpátaljai zsidók többsége beszélt.

Már kisfiúként tenni akart a szegénységük ellen. Öregektől hallott történeteket holmi lidércről, aki gazdájának minden kívánságát teljesíti. Azt is megtudta, hogyan lehet lidérchez jutni: kell szerezni egy lúdtojást, amit a hóna alatt, a teste melegével kell kiköltetni, és abból a lidérc fog kikelni. Természetesen onnan már minden szép és jó lesz. Apu megírta az egész történetet *Az első csalódás* címmel, és én sehol nem találom ezt a kéziratot, pedig olvastam, emlékszem rá. Odáig valahogy sikerült megoldani a problémát, hogy hozzájusson egy lúdtojához, az is működött, hogy betegséget színlelve, ágyban maradván elkezdte a „kiköltést”, de aztán elaludt, a tojás pedig, és vele egy álom, összetört.

Az állami iskolában azonban kitűnt a társak közül. Láttam a bizonyítványait, tehát nem a szokásos „bezzeg én mindig kitűnő tanuló voltam” kezdetű szülői szótartot hallottam. Apu tényleg többnyire kitűnő volt, egyszer kapott elégségest hittanból, mert nem tudott/akart tűzifát vinni a tanítónak.

A nyári szünidőben az Ungban fürödtek a gyerekek. Apámat egyszer – tán 10 éves lehetett – a Kalapnak nevezett helyen elkapta egy örvény. Valaki a hajánál fogva tudta kirántani. Attól kezdve nem volt hajlandó kopaszra nyíratkozni. Télen meg a befagyott folyó jelentette a sportpályát. Nagy hőcsaták is zajlottak, egyszer egy alattomos figura hógolyóba csomagolt kővel dobálózott. Apu fején örökre nyoma maradt a találatnak.

Más jelei is voltak annak, hogy nem zajlott eseménytelenül a gyerekkor. Egyszer orgonát készült lopni, fel is mászott a kerítésre, de az egyik lándzsaszzerű tüskén fennakadt, össze kellett varrni a sebet. Apropó, orgona. Nem tudom, melyik évben, de elmondása szerint egyszer olyan korán érkezett a tavasz, hogy a március 15-i ünnepségre nyíló orgonát vittek.

1916-ban a világháború Kárpátalját is elérte olyan szempontból, hogy egyre több férfit vonultattak be katonának arról a vidékről, köztük Apu apját is. (Mindkét nagyapám az olasz fronton, a Piavénál szolgált.)

Apukám számára ez azt jelentette, hogy 12 évesen családfenntartóvá kellett válnia, nem folytathatta az iskolát, mert az ő keresete nélkül az anyja és a húga éhenhaltak volna, olyan kevés hivatalos pénzbeli támogatás jutott a katonák családjának. Hajnalonként egy pékségben kezdett, ahonnan a frissen sült péksüteményeket hordta ki a gazdagoknak. Itt pénzt alig kapott, viszont hazavihette az eladhatatlanul csámpásra sikerült kifliket, zsemléket, és kenyeret is adtak rendszeresen. Amikor ezzel végzett, építkezésen hordta a téglát, este pedig tanult.

Egy tanára felismerte a fiúban rejlő lehetőséget, tehetséget, tudásvágyat, és rendszeresen foglalkozott vele, ellátta olvasnivalóval is.

Hasonló korú lehettem, amikor egyszer fizikából kaptam egy egyest. Mivel húgom és én is jó tanulók voltunk, otthon nem jelentett drámát egy-egy rossz jegy, szüleink tudták, hogy ki fogjuk javítani. De ez nekem akkor nem volt elég, még nagy szájat is nyitottam, mindenki hülye volt, rajtam kívül, természetesen. Apu csendesen annyit mondott: „Én annak idején az utcai lámpa alá álltam tanulni, mert otthon nem tellett világításra”. Rém frappánsnak gondolt válaszom nem késlekedett: „Hát ha nektek terhetekre vagyok itt a lakásban, én is kimehetek az utcai lámpa alá”. Na, ekkor kaptam egy fergeteges pofont. Jogosan.

Amikor nagyapánk 1918 végén leszerelt, ez Apunak félig-meddig viszatérést jelentett az iskolapadba. Kereskedősegédnek tanult, ami annyira „eredményes” volt, hogy utána sokszor mondtuk a családban, hogy az számít nálunk jó üzletnek, amire csak keveset fizetünk rá.

Ekkoriban még nem lehetett semmit tudni a határokról, a térség későbbi hovatarozásáról. A ruszin lakosság eredetileg Oroszországhoz akart csatlakozni, de a bolsevik forradalom visszhangja miatt ez az opció már nem volt különösebben vonzó, a vezetőik tárgyalni kezdtek a csehekkel. Közben Magyarországon napról napra változott a helyzet, Károlyi kormánya, utána Tanácsköztársaság, Horthy hatalomátvétele, Trianon, majd egy szép napon Kárpátalja lakossága azzal szembesült, hogy a Csehszlovák Köztársaság állampolgárai lettek.

A határokat nem rögtön zárták le, így sok magyar állampolgár, aki kompromittálódott a Tanácsköztársaság idején, Kárpátalján keresztül igyekezett eljutni Szovjet-Oroszországba. Köztük volt Illés Béla, a II. világháború után „fontos emberré” vált író, akit elég hosszú ideig Apu, és hasonló korú lelkes barátai bújtattak, etettek abból a kevésből, ami nekik volt. Illés nem győzte hangsúlyozni örök háláját, de ez az „örök” nem volt hosszú életű. A II. világháború után pár évvel Apu felkereste őt a hivatalában, bejelentkezett a titkárnőnél, aki értesítette a főnökét, majd mondta, hogy Illés elvtárs éppen tárgyal valakivel, várnia kell. Várt. Nem szívességért, hanem a viszontlátás öröméért volt ott. Vagy egy óra múlva nyílt az ajtó, megjelent Illés Béla, mosolyogva invitálta látogatóját befelé. Apu ekkor látta meg, hogy az irodának nincs másik ajtaja, tehát senki nem távozott előtte arról a helyről. Sarkon fordult és elment. Többé nem találkoztak.

De vissza az 1920-as évekhez. Kárpátalján változatos magyar nyelvű sajtó létezett. Apu első írásai az *Új Közölny*ben jelentek meg, és az évtized közepére már a lap állandó munkatársa lett. 1928-ban napvilágot látott első verseskötete is *Minden az élet* címmel.

Közben azonban volt egy kis kitérő. Aput 1924-ben behívták katonának, Olmützbe, cseh nevén Olomoucba került. Apu született civil volt, a katonaság érthetetlen és megmagyarázhatatlan terhet jelentett számára. Azt elég hamar beleverték, hogy a tisztek előtt hogyan kell viselkedni, ki is vágta a díszlépést és tisztelgést... egy helyi szálloda „tábornoki” díszbe öltöztetett alkalmazottja előtt.

Egyik katonatársa a nem éppen általános Pitzur családnévet viselte. Az első névsorolvasáskor az őrmester üvöltötte: Pitz! Senki nem jelentkezett. Újra,

majd harmadszor is, amikor Pitzur félénken megszólalt: „Lehet, hogy az én volnék, de a nevem Pitzur”. A válasz nem késlekedett: „Itt úr csak én vagyok”. A frissen bevonultatott srácok a legtöbbször a közös terek, főleg a WC-k takarításában mutathatták meg felkészültségüket. Apu el is nevezte Nemzeti dalnak a programot: „mit rákentek a századok, lemossuk a gyalázatot.”

Az első Csehszlovák Köztársaság létrejöttét követő első években az országban erős cenzúra működött. A cenzor csak az utolsó pillanatban tiltott le bizonyos írásokat, amikor már nem lehetett valami mást tenni a helyére, így a lapok gyakran fehér hasábokkal jelentek meg. Ez adta az ötletet György Ferencnek, az egyik ungvári újság munkatársának a farsangi maskarájához. Újságnak öltözött, a fenekén fehér folt, rajta keresztben a szokott szöveg: A cenzúra (ki)törölte.

Az *Új Közlöny* fenntartói gyakran bosszankodtak, hogy a határ közeli, ám másik országban működő sajtótermékek változtatás nélkül, szó szerint vették át egyes cikkeiket. Ebben élen járt a Nyíregyházán megjelenő Nyírvidék. Az újságírók közismert tréfacsinálók, lett is ötlet a megleckéztetésre. Kreáltak egy figurát, azt hiszem török volt az illető, és az Atzolló Kédivriny nevet adták neki. Az ő kitalált tudósítását is plagizálták, a szerkesztőségükben senkinek nem tűnt fel, hogy a fiktív név a „Nyírvidék ollózta” megfordítása volt, a szöveget névvel vették át. Mindenesetre hetekig volt min röhögni.

A térség különböző sajtóorgánumai között sokszor nem volt felhőtlen a viszony. Érthető, hiszen konkurenciát jelentettek egymás számára, ezért a rivalizálás gyakran pikírt utalások formájában jelentkezett, így az Igazság című helyi lapot idézve csakis az iGazság formát használták.

Ahogy hajdan Edével az iskolában, a lapnál is született életre szóló barátság, Köstenbaum Emillel. Volt egy sztori, amit életük végéig egymásra mutogatva, de nevetve emlegettek, természetesen a másikat hibáztatva. 1930-as évek eleje, Ungvár, a prúd kisváros. A vasárnapi vezércikk *Az ifjúság haszna* címmel jelent (volna) meg. Azonban a nyomdában a szedő elnézett valamit, a levonatot átnéző Apu vagy Emil szemét is elkerülte a hiba, s a címben a h helyett b betű szerepelt. Hajnalban Apu és Emil együtt rohanták végig a várost, hogy, a botrányt elkerülendő, mindenholon összeszedjék a lehetséges példányokat.

Apu ekkoriban Radváncon lakott, Ungvár mellett, azóta szintén a város részét képező településen. Amikor másnaponként ő várta meg a nyomdából kikerülő első lapot, késő este gyalog kellett hazatérnie a mintegy 2-3 km-es úton. Egy alkalommal hazafelé tartva furcsa nyüszítést hallott. A hang irá-

nyába menve vett észre egy nagy testű kutyát, amelyik át akarhatott ugrani a kerítésen, de két szögessdrót közé ugorva saját magát zárta csapdába. Vállával megemelte az állatot, kiszabadította első lábait, majd letette a földre. A kutya elkíserte hazáig. A következő alkalommal a baleset helyszínén várta, s ismét hazáig Apuval tartott. Apu bement a kapun, a kutya meg elszaladt. Évekig ment ez így, soha nem derült fény arra, hogy ki az állat gazdája, hol lakhat.

Abban az időben nem volt szervezett újságíróképzés. Ha valaki kedvet érzett az íráshoz, bekopogott valamelyik szerkesztőségbe, ha szerencséje volt és írni is tudott, esetleg elindulhatott a pályán. Ők voltak a slapajok, akiket világvégi helyszínekre küldtek tudósítani. Egyikük a *Közlöny*nél rendőrségi tudósítóként kezdte építgetni a karrierjét, s hétről hétre véres eseményekről számolt be. A szomszédok késes leszámolóása, az elhagyott menyasszony sósavas akciója, a tömegverekedésbe forduló hétvégi kocsmázás érdekes módon mind Szlatinán fordult elő. Apunak egy idő után gyanús lett az átláthatatlan bűnözési hullám, s rövid úton kiderült, hogy ezek mind az írói fantázia szüleményei voltak, s azért lehetett egy darabig következmények nélkül csinálni, mert több Szlatina nevű település van a környéken (sóbányája révén a legismertebb Aknaszlatina), s a hírek helyi olvasói joggal hitték, hogy a szörnyű drámák éppen egy másik Szlatinán játszódtak le.

A kezdetben kíméletlen cenzúra az évek folyamán fokozatosan gyengült, majd meg is szűnt. Helyére a rendszeres sajtóperek kerültek, amelyek során a vétkes újságírót pár napra lecsukták. Apu szeretett börtönben lenni. Ez így furán hangzik, de mivel alkalmanként csupán néhány napról volt szó, otthonról lehetett – megfelelő orvosi papír birtokában – hozatni a kaját, és volt idő olvasni, a helyzet inkább volt kikapcsolódás, mint büntetés. Ám a lap tulajdonosai szerint nem volt annyira jó megoldás, hogy hol Apu, hol meg Emil sitten van, felvettek egy embert, akinek be se nagyon kellett járni, legfeljebb a fizetéséért, teendője lényegében nem volt, viszont az ő neve alatt jelentek meg azok a cikkek, amelyek egy-egy sajtóper ígérését hordozták. Az volt az összes feladata, hogy adott esetben letöltse a kiszabott börtönbüntetést. Egy alkalommal éles, a kormányt kritizáló cikket írt Apu, amelynek befejező mondata így hangzott: „Különben is, találkozunk Philippinél!” Az újságírók által látogatott kávéházban a megjelenést követő estén (a lap reggel jelent meg) sokan ültek. A cikk nagy port vert fel, az aláíró ünnepeltette magát, és büszkén mondta az egybegyűlteknél: „Igen, megírtam, találkozunk Fülöpnénél!”

Anyu mesélte, hogy a rázós cikkekhez nevét adó úr mániákusan tiszta volt. Ha kiflit evett, a kezében tartott csücsköt kidobta, és nem fogadott el

vacsorameghívást, mert ott illett kezét csókolni a háziasszonynak, és az nagyon nem higiénikus. Aztán jött a deportálás, vitték őt is családotól, és a néhány visszatért mesélte el a szüleimnek, hogy látták, amint a láger szemétdombján enniavaló után kutatott. Abból a családból a koncentrációs tábor senki nem élte túl: apa, anya, két gyerek...

Az 1930-as évek elején az *Új Közlöny* négy újságírója Romániába látogatott. Apu is köztük volt. Bejárták a főleg magyarlakta vidékeket, interjúk készültek a helyiekkel. Többnyire nem szállodában töltötték az éjszakákat, hanem a módosabb erdélyiek látták őket vendégül. A házak többsége ott és akkor még nem rendelkezett fürdőszobával és angol WC-vel, a vendégek hálószobájába éjjeliedényt készítettek be a gondos vendéglátók. Az ungváriak egyike köztudottan ahhoz is lusta volt, hogy leszálljon az ágyról a dolgát elvégezni, a bilit emelte fel az ágyba. A többiek napközben apró lyukat fűrtak az edényen. A hatás frenetikus lehetett.

Az újságok többsége a belső munkatársak számára Csehszlovákia teljes területére szóló éves vasúti bérletet vásárolt. Mivel sokat utaztak, a kalauzok többsége már arcról ismerte őket, nem is kérte a jegy felmutatását. Volt azonban egy kivétel, aki vagy az újságírókat utálta, vagy a saját fontosságát igyekezett hangsúlyozni, és nem csupán az érvényes bérlet bemutatását várta el, hanem hosszan tanulmányozta a benne lévő fényképet és utasa arcát. Ez lett a veszte. Egyszer két, nagyon eltérő külsejű férfi bérletet cserélt, egyikük, Apu a vasúti kocsis első, másikuk, jóval idősebb, testesebb kollégája a hátsó részében foglalt helyet. Következett a jegyvizsgálat. A kellemetlenkedő kalauz boldogan fedezte fel, hogy nem a bérlet jogos tulajdonosa ül a vonaton. Udvariatlanul közölte az utassal, hogy magánál tartja a jegyet, és a következő állomáson le fognak együtt szállni, és majd ott kerül sor a büntetésre is. Mivel igen alapos ember volt, jóval később ért a vagon túlsó végébe, ahol természetesen azonnal kiszúrta az újabb visszaélést. Szöveg ugyanaz, mint az előző esetben. Megérkezett a vonat a következő állomásra, az ügybuzgó kalauz és a két delikvens leszálltak, mentek az állomásfőnökhöz, hogy méltó büntetést kapjon a két csaló. Az állomásfőnök fogta a két bérletet, feltette a kérdést Apunak, mi a neve. Válaszolt. Aztán a másikuk is. A nevek, a fényképek stimmeltek. A várt felháborodás nem maradt el, csupán nem azokat érték el, akikre a vasúti alkalmazott számított: ő kapott hangos, kemény letolást. Érdekes módon ezután ő is felismerte a törzsutasokat.

Az éves bérlet lehetővé tett néhány könnyű flörtöt különböző városokban. Ebből is kivette a legtöbb újságíró, így Apu is a részét. Egyszer azonban az egyik hölgy nem kis flörtöt, hanem komolyabb kapcsolatot,

esetleg házasságot remélt. Ilyenkor számított, hogy ki van jó kapcsolatban a nyomdászokkal. Miután a lány egy szimpla szakításba nem akart belenyugodni, más módszerhez kellett folyamodni. Készült egyetlen lapszám, ahol az egyik eldugott hír a következőket tartalmazta: „Lapunk munkatársa – és itt Apu neve következett – négy évre Amerikába utazik, hogy onnan küldje rendszeres tudósításait az olvasóknak”. Ebből persze egy szó sem volt igaz, de el lehetett juttatni némi heves sajnálkozás kíséretében a kitartó leányzónak, aki kénytelen volt ezek után beletörödni a megváltoztathatatlanba.

A két háború között virágzott a kultúra Kárpátalján. Neves pesti színészek adtak rendszeresen műsort Ungváron, jó magyar filmeket vetítettek a mozikban, színvonalas könyvek sokasága jelent meg magyar és cseh nyelven. A helyi képzőművészek azonban nehezen éltek meg. Erdélyi Béla festményei hiába voltak csodálatosak, nem nagyon akadt a műveknek piaca. Apu barátságából csinált neki egy kis propagandát, amúgy kisvárosi módra. Született egy cikk, amelynek a valóságtartalma csekély volt, a hatása azonban számottevő. Lényegében Kárpátaljára hazalátogató – esetenként fiktív – amerikai és kanadai szereplőkről szolt az írás, akik közül senki nem utazott vissza a tengerentúlra egy-két Erdélyi kép nélkül. Ezt olvasva a helyi notabilitások is elkezdtek festményt vásárolni a művésztől. A hálás festő két képet ajándékozott Apunak.

A kulturális virágzás része volt az is, hogy a kérdéses időszakban Apunak több verseskötete látott napvilágot. 1928-ban a *Minden az élet*, 5 évvel később *A nagy párbaj*, 1940-ben a *Nincs megállás*, majd már 1944 elején a *Magányos Csillag*. Első kötetéhez Móra Ferenc írt levél formájában előszót. Gazdag levelezésük Mórától származó részét módomban volt többször kézbe venni, elolvasni, aztán szórén-szálán eltűntek ezek a levelek. Tippem van, bizonyítékom nincs.

Az 1930-as években Ungvár bőségesen el volt látva magyar nyelven megjelenő újságokkal, a jórészt magyar nyelvű Beregszászban viszont alig volt ilyen. Apu a Nadas házaspárral karöltve beregszászi székhellyel hitelaport alapított *Kárpátalja* címmel. Mivel a térség autonómiája az első Csehszlovák Köztársaságon belül évek óta téma volt, természetes módon a *Kárpátalja* is foglalkozott ezzel. 1937 végén a vezércikkben Apu így fogalmazott: „Az autonómia nem játékszer... Kis országunk nemzetiségekből van összetéve. Oly kicsiny a hely, és oly sok a nemzetiség, hogy el sem képzelhető semmiféle boldogulás semmiféle téren, csak akkor, ha az egyetértés teljes, és megvalósul az egy mindenkiért, mindenki egyért elv. Ez a vidék az állam-

fordulat előtt is szegény volt, és minden nyomorúság fészke. Analfabétizmus és életnívó itt mutatták mindig a legsüllyedőbb irányt. Most, amikor kézbe kapjuk az autonómiát, mely egyedül látszik biztos szerszámnak az általános építő politikában, nem szabad ezt az eszközt soha kicsinyességre felhasználni. Nemzetiségnek, vallási különbségnek csak papíron szabad léteznie. Ha mindenki külön-külön indul, az nem azt jelenti, hogy külön ér célhoz, hanem elég erő hiányában külön vérzik majd el az úton.” Apu és még sokak nagy álma, az autonómia azonban soha nem valósult meg.

Ungvár környékén rengeteg szőlő termett, évszázadok óta komoly borkultúra virágzott itt. Az egyik likörgyáros és bornagykereskedő irodájában dolgozott egy gyönyörű lány. Apu egy ünnep előtt ment a céghez bort venni, s a tulajdonos, bizonyos Stern bácsi feltette az akkor huszonéves fiatalembernek a kérdést: „Mikor nősül már meg, szerkesztő úr?” Apu felpillantott az ablakra, ahol a lány könyvelt. „Hát azt a kislányt – mutatott felfelé – szívesen elvinném.” Bö két év múlva valóban elvette. Nem volt egyszerű a dolog, abban az időben meg kellett szervezni, hogy akadjon egy közös ismerős, aki hivatalosan bemutatja őket egymásnak, aztán hosszú udvarlás, és a vallásbéli különbözőség jelentette gondok legyőzése, ami a '30-as években komoly tényezőnek számított. De ők sikerrel vették az akadályokat, így lett a hajdani gyönyörű lány a háború után a mi Anyukánk. Szerelmük egész életükön át kitartott.

Fiatal házasokként eljutottak Bécsbe és Párizsba, utóbbi helyre nem csupán a világiállítás miatt delegálta Aput az újság, hanem együtt vettek részt Anyu nővérének az esküvőjén, akit egy hosszú ideje Párizsban ékszerkészítésből élő, de Munkácsról származó fiatalember vett feleségül. Az ismerkedés Anyu barátnője, Rózsi által történt meg 1936-ban. Rózsi – nekem néni – apja egy büfét üzemeltetett az ungvári vasútállomáson. Lajos – nekem persze bácsi – Munkácsról érkezett ügyei intézésére Ungvárra, s reggelizés közben előadta nősülési terveit a büfében dolgozó csinos szőke lánynak. Elmondta, hogy Kárpátaljáról szeretne feleséget egy rendes zsidó családból, a barna lányok tetszenek neki, s amint kitétte a lábát, Rózsi lélekszakadva futott Anyuékhöz elújságotlani a hírt, s estére ígérte a fiatalember bemutatását. Summa summarum, esküvő, még hozzá párizsi esküvő lett az ismeretségből. A dolog pikantériája, hogy a zsidó szertartáshoz szükséges minján csak Apuval együtt volt meg.

Amikor Kárpátalja közvetlenül a háború előtt ismét Magyarországhoz került, anyai nagyapám, Anyuka elmondása, szerint sírt a boldogságtól. Nem

kedvelte a cseheket, haragudott, ha a gyerekei otthon csehül beszéltek. Magyarország „meghálálta” a lojalitását: az első Auschwitz felé tartó vonatok Kárpátaljáról indultak, egyikükön a nagyszüleinkkel. Nem tértek vissza többé.

Apu Debrecenbe utazott, és beszerezett néhány hivatalos másolatot a születési bizonyítványáról. Az egyre erőteljesebbé váló antiszemitizmus készítette erre, a másolatokat zsidó barátai kapták. Többen ennek a hiteles papírnak a felhasználásával éltek túl a háborút, erről nekem a később Amerikába vándorolt Róth Béla (ugyancsak újságíró) mesélt még Apu életében, majd Apu halála után ő kezdeményezte, hogy Izraelben fát ültessenek az emlékére. Az erről szóló dokumentumot még Anyu vehette át.

A ’30-as évek végétől Apu, aki szeretett a földdel babrálni, bérelt Ungváron egy gyümölcsös-kertet. A zsidótörvények idején Anyu húga, Ricsuka, aki Técsőn volt tanítónő, s egy ottani férfival kötött házasságot, férjével együtt arra kérték Aput, hogy ássa el a kertben az értékeiket. Apu odaadta a kert kulcsát, és mondta, ő nem is akarja tudni, hol vannak a kérdéses tárgyak, ássák el ők maguk. Így is történt. A házaspár túlélte Auschwitzot, és a háború után visszatérve Ungvárra elindultak kiásni az ékszereket és a pénzt. Nem találták. Már beletörődtek abba, hogy mindenük elveszett, de Apu nem hagyta annyiban a dolgot, nekiállt a keresésnek, és pár nap után meg is talált mindent. Határtalan volt a hálálkodás: „Lacikám, ezt soha nem felejtjük el neked” – hangzott el többször is. Ricsuka a férjével Dél-Amerikába ment, majd mintegy 10 évvel később úgy döntöttek, hogy Izraelben telepszenek le. Emlékszem, gimnazista lányként otthon gyakran beszélgettünk a rettenetes időszakról, kérdezgettem Aputól, mikor érezte teljes bizonyossággal, hogy a németek elveszítik a háborút. A válasza egyértelmű volt: Sztálingrád után számára már csak a „mikor” jelentett kérdést. Sajnos Magyarországon az igazi borzalmak később kezdődtek.

A német megszállást követően az ungvári téglagyárba Anyu is bement a szüleivel, testvéreivel együtt. Nem tudták, mi vár rájuk, az első napokban bejártak barátok, ismerősök, vittek ennivalót, tiszta ruhát, emberi szót. Egy nap Apu beüzent, hogy amikor kitódulnak a látogatók, Anyu vegye le a sárga csillagot, és tartson velük, egy adott címen várni fogja. Így történt. A kérdéses cím az Ung túlsó partján volt, át kellett menni a gyaloghídon. Anyu mögött két SS katona haladt, akik megjegyzéseket tettek a szép fiatal nőre, Anyunak úgy kellett tennie, mint akinek imponál a látható-hallható érdeklődés.

Ungváron nem maradhattak. Egyrészt egy kisvárosban nem lehet eltűnni, másrészt Apu keresztényként sem volt biztonságban, nem sokkal korábban

a katonai ügyészség elkobozta frissen megjelent, *Távoli fény* című könyvét, és eljárás indult ellene. Így hamar megszületett a döntés: Pestre kell menni. Apu húgának, Rózsi néninek a férje eltűnt a fronton, a fedőszöveg az volt, hogy a Hadügyminisztériumba tartanak, információkat szerezni az eltűntről. Anyu a sógornője papírjait használta.

A háborús viszonyok között a közlekedés kiszámíthatatlan volt. Estére eljutottak Sátoraljaújhelyre, onnan azonban csak reggel indult vonat Pestre. Az állomáson tébláboltak, amikor felröppent a hír: detektívek vannak a helyszínen, általános igazoltatás kezdődik. Apu az állomásfőnökhöz fordult. Megkérdezte, van-e különterem. „Igen – hangzott a válasz –, de ott vitéz XY mulat a barátaival”. Ilyenkor jól jön, ha valaki újságíró, ennél fogva tájékozott. Az idő későre járt, arra lehetett számítani, hogy a mulatók társaság már nem egészen józan, amúgy a megnevezett személy a helyi nyilasok egyik vezetője volt, egyébként szenvedélyes vadász. Apu megint gyorsan döntött. Örömteli felkiáltással: „Hát hiszen ő régi barátom!” – arra kérte a vasutast, vezesse őket hozzá. A számítás bevált. A különteremben vágni lehetett a füstöt és az alkohol szagát, Apu egyenest az asztalfőn ülő férfihoz lépett Szervusz, öreg cimborá megszólítással, és „remekül” telt az idő a pesti vonat megérkezéséig. Apu rögtönzött néhány diadalmas vadászhistóriát, aminek hőse a vendéglátójuk volt, aki a végén el sem akarta őket engedni, hívta, töltsenek nála pár napot a birtokon. Ez nem tűnt jó ötletnek, szüleink nem kockáztathatták meg a társaság kijózanodását, de a hatalmas „barátság” azt eredményezte, hogy a kérdéses úr lefoglaltatott az állomásfőnökkel egy vasúti fél fülkét nekik, azzal az utasítással, hogy senki ne merje zaklatni az ő drága barátait. Ha jól emlékszem, még egy komolyabb pénzösszeg is előkerült, nem tudom pontosan.

Aztán Budapest. Valóban jártak a Hadügyminisztériumban, hogy legalizálják ottlétüket, információhoz persze nem jutottak. Hol itt laktak, hol ott, Anyu pesti rokonai származásuk miatt nem tudtak segíteni, átmenetileg a gettóban is voltak. Aztán valahogyan Apu megismerkedett egy csepeli melóssal, álljon itt a neve, megérdemli, Nagy Józsefnek hívták, aki levitte őket Dunapatajra a szüleikhez. Ott találkoztak a Vörös Hadsereg II. Ukrán hadosztályával. Ebben az időben sokat jelentett, hogy a szüleink beszéltek csehül és ruszinul. A település megszállásakor Apu megismerkedett a katonai parancsnokkal, aki állandó őrséget rendelt ahhoz a házhoz, ahol a szüleink laktak, nehogy valamelyik részeg frontkatona ott keressen szexuális élményeket. A dolognak hamar híre ment, és fiatal nők tömkelege töltötte

az éjszakát abban a házban, ahol biztonságban érezhették magukat. Anyu sokkal később nevetve mesélte, hogy egyszer egy igen rút öregasszony is odaszaladt, az arcát korommal kente össze, hogy még jobban elcsúfítsa magát, lehet, ismerte a mondást, hogy nincs csúnya, öreg nő, csak kevés alkohol.

Egy alkalommal Apu bement a helyi borbélyhoz, majd a nyiratkozás után az utcán kivette a zsebóráját, hogy megnézzze, mennyi az idő. Abban a percben egy fegyver csöve nyomódott a hátához, és egy hang mögötte az órát követelte. Apu káromkodott ruszinul egy zaftosat, mire a mögötte álló pasas hirtelen elbizonytalanodott: civil ruhás ember, aki beszél a nyelvét, biztos valami főnök lehet. Leengedte a fegyvert, és zavartan közölte, hogy ő csak meg akarta kérdezni, mennyi az idő, és meg akarta nézni az órát. Kezébe kapta, nézegette: O-me-ha, O-me-ha, olvassgatta a márkanevet, majd visszaadta. Pár perccel később ingerülten felkiáltott: „Mit gondolsz, kell nekem a te órád?” Azzal felrántotta a zubbonya ujját, és csuklótól könyök felettig sorakoztak rajta a legkülönbélebb karórák. A dunapataji hetek alatt a szüleink közelebbi barátságba kerültek két katonával, mindkettőnek Pavel volt a keresztnéve, a másik nevüket nem tudom. Minden éjjel átúsztak a Dunán, hogy „nyelveket”, vagyis német katonákat fogjanak, akiket aztán a helyi parancsnokságon kihallgattak. Egyikük túlélte a háborút, másikuk Berlin ostrománál esett el.

A parancsnok rendszeresen meghívta Aput a gyűléseikre, ahol a helyi és az általános hadi helyzetet értékelték. Apu döbbenetesnek érezte, hogy a fáradt, kizsigerelt katonák vigyázzba vágják magukat mindannyiszor, amikor a megbeszélésen elhangzott Sztálin neve.

Kárpátalja 1944 őszén felszabadult. Apuék elhatározták, hogy hazatérnek. A vonatközlekedés esetleges volt, viszontagságos úton karácsonykor eljutottak Szegedre, ahol Anyu már annyira kimerült volt, hogy – velem félidős terhesen – a pályaudvar kövére lerakott újságpapíron elaludt. Azt gondolom, itt kezdődött később sok problémával járó vesebaja.

Januárban már otthon voltak, a Lehoczky utcai kétszobás lakásban. Tavasszal közeledett a szülés ideje. Mivel az ungvári kórházban csak háborús sebesülteket ápoltak, az asszonyok választhattak, vagy otthon, vagy a 40 km-re lévő munkácsi kórházban hozzák világra gyermeküket. Ezért születtem Munkácsra. A megbízhatatlan közlekedés miatt már egy héttel korábban Munkácsra mentek a szüleim, mégpedig április 13-án, pénteken. Számomra ez szerencsés időpont azóta is. Aztán 20-án úgy döntöttem, hogy világra jövök.

Ekkoriban a határok kijelölése még nem történt meg. Aput, a közismert antifasisztát, ekkoriban azzal bízta meg az akkor már működő szovjet katonai parancsnokság, hogy annak a bizottságnak a tagjaként működjön, amely a fasiszták elkobzott javait kezelte. Ezek értékesebb része hadizsákmányként Moszkvába került, a kevésbé értékes holmikát a helyi lakosok árverésen megvehették. Később más feladatot kapott, Aknaszlatináról kellett egy sót szállító vonatot Kijevbe kísérni egy magas rangú szovjet tiszt társaságában. Az út hosszú és viszontagságos volt, gyakran órákig vesztegeltek, hogy előnyt biztosítsanak más, fontosabbnak ítélt vonatoknak. Ha lakott település közelében álltak meg, a helyi lakosság rögtön jött a nyitott vagonokból sót lopni. Apu teljesen kétségbeesett, mi lesz a célállomáson, ahol lemérik a sót. Elmondása szerint lelki szemeivel már látta magát valahol Szibériában egy Gulagon. A tiszt megnyugtatta, hogy nem lesz semmi baj. Neki volt igaza. A Kijev előtti utolsó faluban a tiszt megállította a vonatot, és kivezényelte a lakosságot, hogy hordjanak vizet a sóra, végül súlyra többet nyomott a szállítmány, mint amennyit induláskor mértek.

Apu nem tudott inni. Mármint, ha délben megivott egy fröccsöt, még este is keresztbe állt a szeme. Egy alkalommal összetalálkozott az ungvári szovjet katonai parancsnokkal, aki hatalmas termetű, nagyívó hírében álló ember volt, és a pasas meghívta Aput a Bercsényi nevét viselő vendéglőbe egy kis iszogatásra. Nem lehetett nemet mondani neki. Szerencsére a pincér ismerte Aput, és rövid szemkontaktust követően működött a dolog: az első „szto gramm” még vodka volt, utána azonban az Apu számára következő poharakba víz került. Kora délután indult a program, sötétedett, mire a parancsnok beesett az asztal alá. Csak segítséggel lehetett hazavinni. Az eset óriási pozitív hatással volt Apu hírnevére a szovjet tiszték körében.

A közkatonák soraiból is többekkel összebarátkozott. Egyikük, aki az Urálon túlról származott, rendszeresen megmutatta az otthonról kapott leveleket, no meg azokat is, amiket ő küldött haza. Ezek egyikében a következő volt: „Ungváron vagyok, az itt élő emberek rendesek, kedvesek, barátságosak, de borzasztóan primitívek. A zsebükben hordanak egy rongyot, abba törlik a taknyukat, ahelyett, hogy normálisan a földre csapnák. És a legszörnyűbb, hogy a lakásban szarnak, erre külön van is egy kicsi szoba.”

1945 késő tavaszán, kora nyarán már kezdtek visszatérni az életben maradt deportált zsidók. Sajnos a mi nagyszüleink, valamint Anyu két öccse nem jött vissza. A lakásunk viszont sok ember számára jelentett menedéket, szüleink elmondása szerint volt, hogy hármunkon kívül még 16 ember lakott

nálunk, néha még az erkélyen is aludtak. Főleg olyan barátok, ismerősök találtak ott szálláslehetőséget, akik nem voltak képesek egyedül vagy a párjukkal visszatérni abba az otthonba, ahol valamikor boldog családként éltek. A „befogadás” sajátos rituáléval járt. A jövevénynek a lépcsőházban le kellett vetkőznie, és mivel általában tetvesek voltak, a csomagolópapírba tekert ruhákat Apu a fürdőszobai kályhában elégette. Utána jött a fürdés, tiszta ruha, hajvágás, a férfiaknak borotválkozás, így lehetett a lakásba lépni, bár Anyuék hálószobája miattam tiltott zónának számított. Ki hosszabb, ki rövidebb ideig élt ott, a többség aztán Amerika felé vette az irányt. Ott kötött ki Anyu hajdani osztálytársa, Sanyi bácsi és felesége, Hajnalka néni is, akik az 1960-as években két gyerekükkel Pesten meglátogattak minket. Ők mondták nekem, hogy száz élet is kevés lenne megköszönni, amit a szüleink értük tettek a befogadásukkal. Nem mindenki volt ilyen hálás. Spiegel Lipót is Auschwitzból érkezett 40 kilósan, betegen. Valamikor órás volt, mint Nagyapánk. 1945 végén vagy 1946 elején a jó ételeknek és a sok pihenésnek köszönhetően megerősödött, meglopta a szüleinket – Nagyapa műhelyéből származó óraalkatrészeket vitt el, ezek köztudottan kis helyen elférnek –, és meg sem állt Amerikáig. Akkoriban derült ki, hogy csípőficamom van, Anyu velem volt a kórházban, Apu meg Kijevebe ment gipszet szerezni, ezt az alkalmat használta ki a dicstelen távozásra. Soha bocsánatot nem kért. De mint tudjuk, gennyes alakok mindenütt vannak.

1946-ban Anyu bátyja is beállított, ő volt az, aki Prágában kántornak tanult, a müncheni egyezmény után Angliába ment, tagja lett az ott szerveződött Cseh Légiónak, és El Alameintól Berlinig végigharcolta a háborút. Új hazára végül ő is Amerikában talált.

Egy alkalommal Apu az ungvári utcán meglátott egy szovjet katonát, aki egy hatalmas blondel rámában lévő képet cipelt. Apunak valahogy volt szeme a festményekhez, meg is szólította a katonát, hogy meg akarja venni – a rámát. A fiatalember gyanakodva méregette az idegen férfit, majd megkérdezte: „Minek neked a ráma?” A válasz így hangzott: „Van egy nagy Sztálin képem, azt akarom bekeretezni.” A pasas rövid úton döntött: „A ráma nem eladó, a képet egy üveg vodkáért viheted!” Pár évvel később részben ez a kép volt az ára annak, hogy áttelepülhettünk Magyarországra. Persze a fő szempontot a debreceni születési hely jelentette. 1947 elején Apu Moszkvába utazott, hogy az áttelepülés érdekében hivatalos lépéseket tegyen. Ehhez az utazáshoz több érdekesség is tartozott, azzal kezdem, ami teljesen magánügy. Mivel a háború után az üzletekben alig volt áru, és állítólag Moszkvában virágzott

a fekete piac, Anyu írt egy listát, hogy mit kellene beszerezni. Feltehetőleg a listát Apu már az ungvári vasútállomáson elvesztette, saját ötletei alapján vásárolgatott. Katasztrofális eredménnyel. Többek között szert tett – állítólag számomra – egy felnőttnek is hatalmas méretű rózsaszín angóra sapkára. Na, ettől kezdve minden valamire való veszekedésükön ez a sapka jelentette az egyik örökzöld témát. A másik nem magánügy, de annál szomorúbb. Apu jelen volt, amikor egy hasonló korú férfi szintén kivándorláshoz – nem tudom, hova – kért papírokat. Jókorá paksamétát adott át az ügyintézőnek, és, hogy kérelmét nyomatékosítsa, megjegyezte, hogy az auschwitz-i lágerből tért haza. Mire a hivatalnok az összes nála lévő papírt összetépte, azzal a megjegyzéssel, hogy onnan tisztességes ember nem jött vissza.

Felmerül a kérdés, mért akarja elhagyni Kárpátalját az az ember, aki elmúlt 40 éves, és egész életét a térségben élte, mi több, valamikor még szép illúziói is voltak a kommunista rendszerrel kapcsolatban, a Csehszlovák Köztársaságban rendre az ott legálisan működő kommunistákra szavazott.

Természetesen nagyobbacska koromban feltettem ezt a kérdést, és a válasz elszomorított. Miután a háborút követően a régió a Szovjetunió része lett, az NKVD (a KGB elődje) kísérleteket tett Apu beszerzésére. Jött éjszaka a fekete autó, érkezés a csehek által épített Narodna Rada épületébe, indult a kihallgatás. A kihallgatást vezető személy előtt vastag dosszié, ő maga félhomályban, csak Aput világította meg egy erős fényű lámpa. A dosszié lapozgatása közben elhangzott a kérdés: „Mit tud mondjuk Ivan Ivanovicsról.” Apu válasza: itt és itt lakik, van három gyereke, felesége, itt és itt dolgozik. Mire a kihallgató: „Ezt tudjuk. De úgy (nyomatékosan) mit tud róla?” A válasz: „Semmit”. Na, amikor ez sokadszor játszódtott le, akkor született meg a döntés az áttelepülésről. No meg természetesen az újságírás sem azt jelentette ekkor, amit korábban.

Közben persze a Lehoczky utcai lakásban zajlott az élet. Amikor Évi 1947 elején megszületett, rendszeresen nálunk voltak az összejövetelek. Az anyák velünk a nappaliban, hozzájuk csatlakozott az alattunk lakó Piri néni, az apák és Gyula bácsi, Piri néni férje a konyhában pókeréztek.

Egy alkalommal Apu izgatottan jött a szobába, a pénzes fiókhhoz ment, kivett egy csomó bankjegyet, majd odaszólt a nőnek, hogy, ha izgalmas partit akarnak látni, jöjjenek ki a konyhába. Mentek. Az asztal közepén rengeteg pénz, óra, gyűrű. Évi anyja kiabálni kezdett Ali bácsival, a mi Anyukánk körbement, megnézte, kinél milyen lap van – mindenkinél nagyon erős –, majd közölte: „Gyertek be, lányok, ez nekünk van megrendezve”. Igaza volt.

Nyáron Ungváron kinyitott pár teraszos kávéház, ahol délután zene szólt, táncolni is lehetett. Anyu meg a barátnője egy alkalommal betértek egy ilyen kerthelyiségbe uzsonnázni, Évi meg én a babakocsiban voltunk. Jöttek ismerősök, felkérték táncolni az anyukákat, akik persze mentek is. Remek volt a hangulat, egészen addig, amíg a két apuka együtt meg nem jelent. Nem a táncolás miatt haragudtak, hanem miattunk, gyerekek miatt, de szerencsére senkinek nem jutott eszébe elrabolni minket.

Aztán költözés és Budapest. Amíg nem volt lakásunk, Anyu unokatestvére fogadott be bennünket a házába. Rózsi néni és Józsi bácsi a szüleinknél idősebb házaspár volt, két lányukat, Magdust és Alízt a város felszabadulása előtt pár nappal a nyilasok a Dunába lötték. 19-20 évesek voltak. Állítólag egy rokonuk jelentette fel őket, hogy mentse a saját életét.

Rózsi néniéknek sikerült engem pár hét alatt rettenetesen elrontani a túlzott szeretetükkel és engedékenységgükkel. Ha a szüleim rám szóltak, a válasz mindig az volt, hogy hagyj a gyereket. Vissza is éltem rendesen a helyzettel, állítólag később nehéz volt engem visszarázni a mindent azért mégsem szabad állapotba.

Anikó már Pesten született, nagyon vártam a megszületését a lehetséges játszótársnak, de csalódnom kellett: nem tudott játszani, és folyton üvöltött, Anikónak kellett nevezni, pedig én Katit rendeltem, ráadásul az én Anyukám állandóan vele volt elfoglalva, és még a megszokott kiságyamat is át kellett adnom neki. Ekkoriban sok időt töltöttem Apuval, mindenfelé magával vitt, és ilyenkor együtt beszéltek meg a világ dolgait. És mesélt, rengeteget mesélt. Nem mesekönyvből, nekem saját mesefigurám volt, Búzavirágkékecske, akinek történeteit Apu találta ki, és a szeme színéről kapta a nevét. Akkor persze még nem tudtam, hogy ezek életre szóló erkölcsi tanítások lesznek, erre csak felnőttként jöttem rá. Búzavirágkékecske velem egykorú kislány volt, némelyik kalandjára ma is jól emlékszem. Ezekből a kalandokból – eltérően tőlem – ő mindig jól jött ki.

Egyszer Siófokra utaztunk, valakivel interjút készíteni. Utána mászkáltunk a Balaton partján, és nekem rettenetesen megtetszett egy – ma már tudom – tömény giccs, valami balatoni emlék feliratú mázolzmány, és nagyon szerettem volna, ha Apu megveszi. Nem kaptam meg, de emlékeim szerint ekkor beszélgettünk először a művészetről és a művészetnek álcázott bővírlőről.

Amikor közeledett a zsidó újév, Anyu kérésére Apu bement a Hitközséghez üdvözlőlapokat venni. A lapokat áruló bácsihoz jiddisül szólt, ő pedig megkérdezte: „Honnan való vagy, édes fiam?” A válasz: „Én egy fin vagyok.

„Fin Minkács?” „Fin Ingver” – zajlott a további beszélgetés, melynek végén a bácsi kérte Aput, jöjjön máskor is kicsit jiddisül diskurálni.

Olvasni is Apu révén tanultam meg. Járkálásaink során kérdezgettem tőle a plakátokon látható betűket, és egyszer csak tudtam olvasni. Máig sem értem, hogyan állt össze a fejemben a sok betű, de egyszer csak összeállt. És onnantól Apu folyamatosan adta a könyveket a kezembe. Egyrészt eleve rengeteg könyvünk volt, másrészt az Ifjúsági Könyvkiadóban dolgozott, és az akkoriban amúgy is olcsó könyveket fillérekért kapta meg.

Az '50-es években tömegével adták ki a szovjet regényeket, felnőtt és gyerekváltozat egyaránt volt. Egyszer napokig röhögtünk azon a gyöngyszemen, amit Apu talált. A történet zanzásítva: háború, szovjet felderítő tevékenykedik. Felér valami dombra, de hogy az ellenség állását megfigyelhesse, a völgybe kellett jutnia. Halottnak tette magát, és legurult a lejtőn. Megfigyelte, amit kellett, majd visszagurult. Ma sem tudom, a szerző volt a briliáns, vagy a fordító remekelt.

1954-ben Hollós Korvin Lajos odaadta Apunak könyve – A Vöröstorony kincse – kéziratát véleményezésre. A tömör vélemény így szólt: „Egy éven belül jön a második kiadás”. Valóban ez történt, s ennek nyomán a kettőjük vidám megállapodása szerint ettől kezdve Apu Hollóstól élete végéig kapta a szilveszteri pezsgőt.

Tíz éves korom körül nagy Petőfi rajongó voltam. Átszellemülten olvastam a verseket, ha valami szó, kifejezés nem volt számomra érthető, Apuhoz fordultam magyarázatért. Közben persze az iskolában dőlt rám a Rákosi-korszak boldogság propagandája. Egy alkalommal elragadtatva tettem fel a kérdést Apunak: „Mit írna ma Petőfi, ha most élne?” „Semmit” – hangzott a válasz –, mert börtönben ülne. Ezt is megbeszéltük, ahogyan azt is, hogy erről az iskolában nem szabad szót sem ejteni, ahogyan a Szabad Európa Rádió műsorának rendszeres esti meghallgatásáról sem.

1956 októberében Apu a saját apjával Ungváron volt, ott értesült az itteni forradalom kitöréséről. Azonnal indult haza, valahogyan elvergődtek Debrecenig, ahol Anyu távoli rokonainál töltöttek nagyapánkkal együtt egy vagy két éjszakát, majd viszontagságos módon eljutottak Pestre. Két nagy bőrdődjük a rokonoknál maradt. Amikor rendeződött a helyzet, Apu írt nekik, hogy leutazna a holmikért. A válasz az volt, hogy nincs meg semmi, mert az oroszok elvették. Első pillanattól lehetett tudni, hogy ez egy az egyben hazugság, '56-ban az oroszok nem mentek be privát lakásokba, mint a világháború idején, vagyis a drága jó rokonok ellopták az egészset.

És érdekes módon a családtól semmi más nem tűnt el, csak a szüleim cucca. Amúgy október legvégén Apu arra ért haza, hogy Anyut kizáródott sérvvel a legnagyobb lövöldözés közepette Kőbányára vitték kórházba, ahol meg is műtötték. A kórházi tartózkodás idején Apu naponta gyalog bement Anyuhoz a kórházba, mivel a tömegközlekedés egyáltalán nem működött. Mi addig Anikóval egy szomszéd családnál voltunk.

1959 decemberében meghalt a nagypapa. Apuval mentünk kettesben a temetésre, ekkor voltam életemben először temetésen. Bár Apu kapcsolata az apjával rossz volt, a halála mégis megrendítette, emlékszem, halkán, szinte csak magának mormolta: „Amíg fia buta rímeket költ, a vén favágót elnyeli a föld.” Nagypapáról alig van emlékem, egy gyerekmondóka töredékeire emlékszem, amit többször hallottam tőle, így hangzott: „Reggel kelj fel, imádkozzál, az istenhez fohászkodjál, mosd meg arcod, szemed, füled, tiszta legyen egész képed, kapufélre ne irdogálj, ember után ne kiabálj.” Gondolom, ez az ő XIX. század végi gyerekkorának fő nevelési elveit tartalmazta.

Ugyancsak 1959-ben történt, hogy Apu egyszer roppant izgatottan tért haza. Anyunak ennyit mondott: „Képzeld, Köszi él!” Mint kiderült, Köszenbaum Emilről volt szó, aki a háború után feleségével szintén elhagyta Ungvárt. Kató néni Nagymihályból származott, házasságuk története nem egy szokványos história. Amikor létrejött a Tiso féle fasiszta szlovák állam, azonnal elkezdődött a zsidók összeszedése. Katót, aki akkor 17 éves volt, a család Ungvárra küldte a rokonokhoz, de a hatóságok mindössze 3 hónap tartózkodást engedélyeztek a számára. Egy ismerős rávette Emilt, pro forma vegye el feleségül a lányt, hogy ne kelljen visszamennie Szlovákiába. Lezajlott a házasságkötés, utána egyik jobbra, másik balra ment. Hónapokkal később találkoztak az utcán, és Emil udvarolni kezdett a feleségének, s végül valódi házasság lett az ismeretségből. Két Kassán élő fiukkal ma is tartom a kapcsolatot. A háború utolsó éve számukra is kegyetlen volt, az asszonyt Auschwitzba, a férjet munkaszolgálatra vitték, de szerencsére mindketten túléltek, Kassán telepedtek le. Apu évekig nem tudott róluk semmit, abban sem lehetett biztos, hogy életben vannak. Mint később kiderült, Emil, akinek ekkorra már Kolar volt a szlovákosított neve, bekerült a Slansky-perbe, börtönben ült, aztán persze később rehabilitálták, de egy súlyos szívbetegséget szedett össze, Pesten operálták. Moskovics Béla, egy ugyancsak Ungvárról elszármazott gyógyszerész vitte Apunak a hírt, hogy Emil meg van, mi több, Pesten tartózkodik. Ettől kezdve újra rendszeres kapcsolatban voltak, a kisebbik fiú, Péter nálunk nyaralt, és mi is meglátogattuk őket Kassán.

Amikor már kinőttünk a gyerekeknek szóló könyvekből, más kiadók dolgozóival sajátos csereberélgetés zajlott, így az újonnan megjelenő köteteket rendre hamar elolvashattuk. Később a szegénység miatt Apu otthonra vállalt korrektúrát, amit mi csináltunk Anyuval – így lett a Csendes Donból az első hűtőszekrényünk. Hangosan össze kellett olvasni a kéziratot az első levonattal, és Anikóval együtt sportot üztünk abból, hogy ha valami trágár szó következett a szövegben – ez akkor még nem volt olyan természetes, mint mostanában –, fáradtságra hivatkozva hirtelen átadtuk a hangos olvasás jogát Anyunak, aki csúnya szavakat soha nem használt.

Gimnazista voltam már, amikor felkeléskor azt láttam, hogy a cipőm ki van pucolva. Mondtam Apunak, elég nagy vagyok ahhoz, hogy egyedül pucoljam a cipőmet. A válasza az volt, reméli, én is kipucolom majd az övét, ha olyan öreg lesz, hogy egyedül már nem fog menni. Sajnos erre soha nem került sor, nem élt meg olyan magas kort. Ha ez a beszélgetés eszembe jut, ma is bőghetnékem van.

Akármennyire szegények voltunk, tőlünk éhesen vendég nem ment el. Több szegény, Ungvárról ismert látogatónk volt az évek során, s olyan is, aki fiával együtt hónapokig nálunk lakott, míg nem sikerült lakást kapni, no meg az az asszony is havonta megszállt a lakásunkban, aki a Pethő Intézetben kezelt sérült gyerekéhez látogatott rendszeresen Pestre. Apu segített különböző hivatalos ügyeik intézésében. Volt, akit kedveltünk, volt, akit csak sajnáltunk. Tény az, hogy ritka volt az olyan nap, amikor senki nem járt nálunk.

Valamikor a '60-as években egyszer Apuval látogattunk el Ungvárra. Braunfeldék láttak bennünket vendégül, a két család barátsága még az 1930-as évek közepére nyúlt vissza. Sétálgattunk a korzón, amit normális tempóban talán 20 perc alatt lehetett végigjárni. Nekünk többnyire másfél órába telt, mert akkor még sok ismerős élt a városban, ez még az első nagy alija előtt volt. Jöttek szembe, és mindenki örült, hogy látja Aput. Ha akartuk volna, minden nap máshol ebédelhettünk volna, annyi meghívást kaptunk, persze egyiket sem fogadtuk el. Ugyanis Apu meglehetősen faksznis volt, ami a kaját illeti, csak olyan helyen evett bármit, ahol személyesen győződhetett meg arról, hogy kellően tiszta a konyha. Étterembe sem szeretett menni, mivel ott nem volt módja ellenőrizni a higiéniai szabályok betartását. Anyu mesélte, hogy fiatal házasokként Bécsben a Práterben vacsoráztak, mind a ketten ugyanazt rendelték, másnapra Apu szája csupa seb volt. Bebeszélés vagy nem, ő így működött.

Kilátogattunk Radvánra is, ahol meglátogattuk a rokonságot, akik szívszorító szegénységben éltek.

Az ungvári utazás költségeit behozandó, eladtuk a magunkkal vitt cipőket, egyéb cuccokat, és bevásároltunk olyan dolgokat, amelyek ott nem kerültek sokba, de Pesten jól eladhatóak voltak. A vonatunk késő délután indult Csapról, Apu úgy döntött, hogy még ebéd előtt megfürdik, én meg Braunfeldék hálójában a dupla ágyra kiraktam a becsomagolandó holmikat. A látványtól Apu roppant ideges lett, úgy érezte, hogy messze többet vásároltunk a megengedettnél (igaza volt), és rámutatott azokra a tárgyakra, amelyekről úgy döntött, nem visszük magunkkal Pestre, majd egy következő alkalommal sor fog kerülni rájuk. Nem álltam le vitatkozni, de amikor bezárult mögöttem a fürdőszoba ajtaja, természetesen mindent becsomagoltam. Gond nélkül átmentünk az orosz vámon, ehhez a hordárnak kellett némi készpénzt adni, hogy olyan vámoshoz vigyen minket, akivel majd felezik a kenőpénzt, a magyarok bele se néztek a bőröndjeinkbe, fiatal fickók voltak, inkább nekem udvarolgattak a kutakodás helyett. Már Debrecen környékén járt a vonat, amikor Apu megszólalt: „Azért a villanyborotvát elhozhattuk volna”. Nem szóltam. Egy óra múlva: „Talán nem kellett volna otthagyni az evőeszközt”. Nem szóltam. Lassan minden holmi sorra került. Nem szóltam. Közel jártunk Pesthez, amikor biztosítottam Aput, hogy nyugi, itt van minden, nem hagyunk ott semmit. Kért, hogy Anyu előtt a majrét ne hozzam szóba.

Amikor kicsi koromban valami bonyolult dolgot akartam megérteni, gyakran azt a választ kaptam: ó, ez nagyon érdekes, ilyesmiről majd az egyetemen fogsz tanulni. Akkoriban persze halvány fogalmam sem volt, mi fán terem az egyetem, de elég korán nyilvánvaló volt a számomra, hogy egyszer majd egyetemre fogok járni. Azt gondolom, Apu élete egyik legnagyobb sikereként élte meg, hogy mindkét lánya egyetemen szerzett diplomát, felnőttként értettem meg, micsoda áldozat volt ez a szüleinktől. Vizsgák után rohantam a New York palotába, ott működött sok másikkal egyetemben Apuék szerkesztősége, feltelefonáltam, és máris mentünk kávézással megünnepelni a sikert. A vizsga menetének minden mozzanatáról be kellett számolnom, jóról és kevésbé jóról egyaránt. Amit az ő számára nem adott meg a sors, azt a lányaitól semmiképpen nem akarta megtagadni.

Amikor már a Bartók Béla úton laktunk, Apu rendszeresen járt vásárolni a Nagycsarnokba. Az áruellátottság már valamivel jobb volt, mint a korábbi években, és Apunak rendszeresen gyönyörű, gusztusos húsféléket sikerült venni. Egyszer elmesélte a dolog titkát: a hentesnek előadta a kissé mamlasz, megfélemlített férj nagymonológját, aki nagyon tart harcias feleségétől. Az együttérző hentesből a legszebb darabokat kapta.

Ahogy sajnos nincs emlékem egészséges Anyuról, Apu általában egészséges volt. Nem nagyon szedett gyógyszereket, megfázás esetén a forró fokhagymás tejben hitt, altatóként egy 1890 körül kiadott könyvet (A Habsburg ház története) alkalmazott. Éppen ezért megbetegedése és ezt hamarosan követő halála az egész családot felkészületlenül érte. Még 1944-ben megjelent *Magányos csillag* című kötetében így írt az elmúlásról:

NE LÁSSAK FÉNYT

*Ha majd nekem is el kell mennem,
Uram, akkor is légy jó hozzám.
Parancsod akkor hangozzék el,
Számonkérően akkor szólj rám,
Ha dérré változik át a harmat,
És messze szálltak már a darvak.*

*Ha kinézek majd ablakomon,
Ne lássak fényt, ne a napot,
Legyen kopár, letarolt minden,
S ha az életből kiszaladok,
Ne fájjanak az elillant nyarak,
S ne irigyeljem, aki itt marad.*

*Te is menj el majd közelemből
Életem fénye, íze, kedve,
Ne lássam arcod, hűnyó szemmel
Ne nézhessek rád epekedve,
S ha hajad, szemed nem csodálom,
Talán könnyebb lesz távozásom.*

*Ki az életben mindenem vagy,
Illat, verőfény, mosoly, derű,
Ne csodálkozz, hogy elválásunk,
Mint halk ámen, olyan egyszerű.
Am ha nevedet súgják a szelek,
Porló csontom lenn is megremeg.*